

Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı *According To Archive Documents Dersim Rebellion In 1937-1938*

Tuğba DOĞAN*

Özet

Anadolu'da Millî Mücadele gerçekleşip, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra hızlı bir uluslaşma ve merkezileşme sürecine girilmiştir. Bu yönde çalışmalar devam ederken, ülkenin doğusu Nasturi, Şeyh Sait, Ağrı, Dersim İsyanı gibi büyük isyanlara sahne olmuştur. Ülkeyi yönetenler, hem merkezileşme politikası doğrultusunda hem de bu isyanları önlemek amacıyla bir dizi önlem almış ve bu yönde bir devlet politikası oluşturmaya çalışmışlardır. 1937 yılında bölgede Dersim İsyanı olarak tarihe geçen ayaklanma çıkmış ve devlet bu isyanı bastırmak için sert tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dersim, İsyan, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu.

Abstract

In 1923, after the foundation of Turkish Republic, a period of nationalization and centralization started. While these attempts were being kept, in the east part of the country, some important rebellions such as Nasturi, Şeyh Sait and Ağrı were being seen. Governors took measures and tried to form a policy to deal with these riots and sustain centralization period. In 1937, in the region the uprising called Dersim Revolt was lived and the government had to take tough measures.

Key Words: Dersim, Revolt, Southeast and Eastren Anatolia.

* Dicle Üniversitesi- Diyarbakır

1.ARŞİV BELGELERİNE GÖRE 1937-1938 DERSİM İSYANI

1.1. İSYANININ NEDENLERİ VE ÇIKIŞI

Dersim bölgesi, doğuda Bingöl, Kuzeyde Erzincan batıda Malatya, Güneyde Elazığ illeri ile komşu olan Karasu, Peri, Murat Akarsuları ile bir ada gibi çevrilmiş sarp dağları olan ulaşımı zor bir araziye sahiptir. Hem coğrafi özelliklerinden dolayı hem de Osmanlı Devleti'nden beri süregelen feodal bağlardan dolayı hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde Dersim de isyanlar görülmüştür.¹

Tanzimat'a kadar derebeylik sistemi ile idare edilen bölge Tanzimat'tan sonra Nizam-ı Cedit usulü kabul edildikten sonra hükümet, Dersim'den de asker almayı sağlamak suretiyle bu bölgeye nüfuz etmeyi planlamıştır. Bu sebeple de nişan, rütbe ve hediyeler dağıtarak Dersim reislerini ele geçirmek istemiştir. Fakat bu dönemde bölge ağaların ve şeyhlerin iktidar mücadelelerinden kurtulamamıştır.Dersim bölgesine hükümet Dersimli kaymakamlar atamışsa da Dersimlilerin asker vermesi ve Bab-ı Ali'nin bu bölgede hükümet tesis etmesi mümkün olmamıştır.²

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Dersim ağaları Erzurum'daki Rus Konsolosluğu'na giderek Ruslara yardım teklifinde bulunmuşlar savaşın devamında Hozat ve Mazgirt'teki kışlaları talan ve tahrip etmişlerdir.

Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önceki günlerde Rus askerî teşkilatının Dersim hakkındaki yorumu ilgi çekicidir;

Harp vukuunda Türkler, Dersim ve Kazuçan Kızılbaşlarından yardım görmezler, bunların Rusların hesabına çalışacakları da şüphelidir. Galibiyet sağlandıktan sonra bunların Rusların hesabına hareket etmeleri sağlanır. Bunun için de Dersimlilerin asırlık iç işlerine karışmamak ve kendilerini kendi itiyatlarına terk etmek gerekir. ...³

Birinci Dünya Savaşı sırasında da bölgede genel asayişsizlik artarak devam etmiştir. Bu savaşla birlikte Dersim'de silahlanma da artmış artık geleneksel çapul ve soygun olayları daha kırıcı hale gelmiştir.

Genel olarak Osmanlı Devleti'nin Dersim'e hâkim olmaya çalıştığı 1860'lardan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Dersim'de birçok olay olmuştur. Bunlardan bazıları tenkil harekâtını gerektirmiş 1892'de Koçuşağı ve Şamuşağı harekâtları, 1907'de soyguna son vermek için yine Koçuşağı ve Resik Aşiretlerine karşı harekât, 1908'de 4. Ordu tarafından yapılan harekât, 1909'da Haydaranlar Aşireti'ne karşı yapılan tedip, 1914 yılında Kırgan Aşireti'ne karşı yapılan harekât, 1916'da Ferhatuşağı Aşireti'nin isyanının bastırılması, nihayet Cumhuriyet döneminde

¹Osmanlı Döneminde Dersim İsyanları, Askeri 106 Sayılı Askeri Layiha, s. 14 vd.

²T.C. Dâhiliye Vekâleti, *Jandarma Umum Komutanlığı Raporu*, 3. Ş. 1. Ks. Sayı 55058 s. 57.

³Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar,1972: 371.

1926 tarihinde yapılan Koçuşığı Hadisesi, 1930 yılında yapılan Pülümür Harekâtı da tarihe yazılan Dersim hadiseleridir.⁴

1930'lu yıllara gelindiğinde ise devlet daha merkezileşmek istiyor ve otoritesinin tesis edilmediği vatan toprağı kalmasını önlemek için tedbirler alıyordu. Bu tedbirleri dönemin basınından takip edecek olursak;

Mazideki hataları tekrar etmemek için yıllarca araştırmalar yapıldı ve izlenecek yol teferruatlı noktalara kadar karar verildi. Bir sene evvel de tatbikata geçildi fena hatıralarla dolu Dersim ismi atıldı. Anavatanın tabii hayatına yeniden karışacak olan bu kıtaya Tunceli ismi verildi. İslahat hareketinin başına da büyük salahiyetlerle General Alpdoğan getirildi.

Bu kıymetli generalimiz, çok geniş görüşlü ve tedbirli bir asker ve idare adamı olduğunu Tunceli'de işbaşında ispatlamıştır Tunceli halkına cezalandırılacak bir suçlu değil şifa bekleyen bir hasta gözüyle bakmıştır... Köle sınıfının yüzü gülmüş onlar için insanca bir hayat başlamıştır⁵

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bölgeye yaptığı geziden sonra 18 Kasım 1931 tarihinde Başbakanlığa bir rapor sunmuştur. Raporunda Dersim için yapılacak ıslahatlar imar ve iskan faaliyetleri yer almaktadır.⁶

Dönemin gazetelerine göre *oluşturulan idare bölgede yaşayan halk için umulmaz bir saadet devri oldu.*⁷

Dersim'de yoğun bir feodal yaşam tarzı ve aşiret sistemi olduğundan dolayı devlet otoritesi sözü edilen aşiret liderlerinin şeyhlerin ağaların ve seyitlerin nüfuzunu kırmak için topyekûn bir mücadeleye girişmişti. Bu mücadelede devleti Dersim'e getirecek yollar köprüler yapılmaya çalışılırken bir taraftan da askerî olarak bölgeyi güçlendirmek amaç edinilmişti.

Nuri Dersimi, eserinde aşiret liderlerinin bu idare şeklinden rahatsız olduklarını ve bazı aşiretlerin zaman zaman bir araya gelerek bu durumdan kurtulma çareleri aradıklarını bir birleriyle anlaşma yollarına gittiklerini ve hatta Seyit Rıza ve birkaç aşiretin anlaşmış olduğunu, bunu kamuoyuna ve dış ülkelere duyurma görevinin de Dersimi'ye verildiğini bu gelişmeler yaşanırken de Ermenilerin bölgede uzun zamandır propaganda yaptıklarını yazmaktadır.⁸

Nitekim çeşitli asayiş raporlarında bu aşiretlerin 1930'lardan beri bir örgütlenme amacıyla aralarındaki kan davası gütmeye ara verdiklerini görüyoruz. Örneğin 4 Nisan 1930 tarihli bir belgeye göre Vali Tahsin Bey, Dâhiliye Vekâleti'ne Ovacık'ın Mercan köylerinde Keçeluşığı aşiretinden Kahraman oğlu Munzur ağa Pülümür'ün Danzik nahiyesine gelerek araları açık olan

⁴Osmanlı Döneminde Dersim İsyanları, Askeri 106 Sayılı Askeri Layiha, s. 14 vd.

⁵Tan Gazetesi, 15 Haziran 1937.

⁶Tan Gazetesi, 17 Haziran 1937

⁷Tan Gazetesi, 17 Haziran 1937.

⁸Dersimi, 2004: 267.

Pir Ahmet oğlu Yusuf ile barıştıkları, oradan da Seyit Rıza ve diğer Dersim aşiretleri ile barışmaya gidecekleri yazmaktadır.⁹

1933 tarihli bir başka asayiş raporunda ise Maksutuşağı Aşireti Reisi Kasımoğlu Munzur Ağa'nın Seyit Rızaya geldiği Seyit Rıza'nın Kiğı ve Mazgirt'in Kureşanlı Aşiretleri ile barıştığına dair bilgiyi Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekâlete verdiği şifreden öğreniyoruz.¹⁰ Aynı belgenin ekinden öğrendiğimize göre Kureyşan, Kırgan, Demenan, Yusufan Aşiretleri toplanarak aralarındaki husumetlere son verip barış sağlamaları ve aynı zamanda Karaballı Mehmet ile Koçgirili Ali Şar'ın Doğu Dersim ile diğer aşiretlere mektup yazarak barışmaları için teklif edilmekle beraber bir taraftan da Hükümeti oylamak için hükümete mektup yazarak sadakatlerini bildirdikleri Elazığ Valisi Tevfik Sırrı tarafından 28 Aralık 1933 tarihine kaleme alınmıştır.¹¹

Yine 1933 Aralık tarihli Elâzığ Vali Vekili Hilmi Bey tarafından yazılan bir başka belge ile Maksutuşağı Aşireti Reisi Kasım oğlu Munzur Ağa'nın Seyit Rıza'nın yanına geldiği ve Seyit Rıza'nın Kiğı Mazgirt Kureşanlı Aşireti ile barıştığı teyit edilmiştir.¹²

Devlet yandaşlığı düşüncesine genel olarak mesafeli duran ve Devlet görevlilerinin raporlarında da sık sık ismini andıkları Seyit Rıza 1917'de Erzincan'ın kuruluşu sırasında Dersim'de lider olarak benimsenmiş, manevi ve maddi otoritesi kabul edilmişti. Seyit Rıza hem ağa hem de seyit olması nedeniyle bölgenin tek hâkimi konumundaydı. Bu durum resmî otoritenin hoşuna gitmiyordu.¹³ Nitekim Naşit Hakkı Uluğ 1925-1928 yılları arasında bölgeye yaptığı ziyaretlerde Seyit Rıza'nın gücünü kavramıştı. *Bu adam Dersim'in karanlık vicdanında bir urdur. Seyit Rıza varken bunların ne Türklüğü ne insanlığı kalır.*¹⁴ diyerek bölgedeki asıl tehlikenin Seyit Rıza olduğunu açıkça ifade etmiştir

1937 Nisanı ayında Rızan, Haydaran, Yusufan, Kureyşan, Abbasuşağı, Bahtiyaruşağı Aşiretlerinin reisleri ve Seyit Rıza bir araya gelerek *Hükümet bizi askerle ıslah etseydi çoktan başlamıştı. Asker gönderemez diğer işlerle meşguldür.*¹⁵ diyen liderler hükümete bir ultimatoma göndermişlerdir.¹⁶

Bu ultimatoma *karakol yapmayacaksınız, köprü kurmayacaksınız, kaza ve-- nahiye kurmayacaksınız, silahlarımıza dokunmayacaksınız, vergilerimizi pazarlık usulü vereceğiz.*¹⁷ Şartları asiler tarafından hükümete koşulan şartlar arasındadır.

⁹BCA 030 10 110. 740. 20.

¹⁰BCA 030 10 110. 741.21.

¹¹BCA 030 10 1 110 741. 21.

¹²BCA 030. 10.110. 741. 21.

¹³Akyürekli,2011: 130.

¹⁴ Uluğ, 2009: 34,49.

¹⁵BCA 030. 10. 111. 744. 3.

¹⁶Cumhuriyet Gazetesi; 16 Haziran 1937.

¹⁷Cumhuriyet Gazetesi 16 Haziran 1937.

Abbasan Aşireti'nin liderliğinde 24 Mart 1937 tarihinde Sin Karakolu'na saldırı düzenlenmiştir.¹⁸ Bu tarihten tam bir ay sonrasına kadar karakoluna tacizler devam etmiş ve bunun sonucunda hükümet sert tedbirler almaya yönelmiştir.

1.2. İSYANIN BASTIRILMASI

Dördüncü Umum Müfettişliği'nin Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği şifreye göre isyana 22-23 Nisan tarihlerinde başlaması kararlaştırılmış fakat Hükümet kuvvetleri tarafından gönderilen propagandacının telkiniyle mevzilerden geri çekilerek kendi işleriyle meşgul olmak üzere köylerine dağılmışlardı. Belgenin devamına göre

...Türümşek nahiyesindeki Yusufanlılar memurlarımızın ve kuvvetlerimizin tesiri altında buldukları için o gece harekete geçmemişlerdir. Durdurulmuş hareketin devamını temin maksadı ile Abbaslar üçüncü Sin ateşini yapmışlardır. 150 kadar silahlı, Seyit Rıza'nın evinin önünde toplanmıştır ve Sin'in şimalinde toplanmıştır. Bu kuvvetler üzerine tesir yapmak için bugün öğleden evvel tayyare bölüğü iki defa uçuruldu. Neticede Seyit Rıza'nın küçük oğlu Hüseyin'in eli bomba tesiri ile kopmuştur.¹⁹

Seyit Rıza'nın evinin de bulunduğu köyde bombardıman yapılmasından sonra Seyit Rıza'nın küçük oğlu Hüseyin yaralı olarak annesiyle birlikte teslim olmuştur. Büyük oğlu Şeyh Hasan ise Hükümet yetkililerine mektup göndererek Sin saldırısı²⁰ ile ilgili sorumlu tutulmamasını istemiştir.²¹

28 Nisan 1937 tarihinde Dersim aşiretleri Hükümet kuvvetlerini uzaklaştırmak için karakollara tecavüzler yapılmış askeri kuvvetler tarafından tard edilmişlerdir. Bu işleri yapanlar Yukarı Abbasuşağı, Haydaran, Yusufan, Kureyşan Aşiretleridir. Adı geçen aşiretler Nazımiye, Hozat, Ovacık, Pülümür mıntıklarındaki aşiretleri de kendilerine iştirak etmeleri için zorlamışlardır. Bu aşiretlerin genişleme ihtimaline karşı Tunceli'nin muhit ve özellikle Kürtlerle meskûn olan illerinde tedbirli bulunulması için İçişleri Bakanlığı Başbakanlığa bir rapor sunmuştur.²²

Dördüncü Umum Müfettişliği'nin Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği 26 Nisan 1937 tarihli şifrede Demedenlilar'ın Kahmut köprüsü ve civarındaki seyyar jandarma taburuna baskın yapmaya karar verdikleri bugün üzerine bölgeye üç uçak gönderildiği uçakların Nizamiye bölgesini bombardımana tuttuğu yazılmıştır²³

Yer yer tacizlere devam eden aşiretler Kahmut köprüsünü ve nahiye binasını yakmışlar ardından Seyit Rıza'nın liderliğinde Mazgirt tepelerine kadar ilerleyerek jandarma kuvvetlerine

¹⁸BCA 030.10. 3.74.4.

¹⁹BCA 030.10. 3.74.4.

²⁰ Abbasan Aşireti'nin liderliğinde 24 Mart 1937 tarihinde Sin Karakolu'na saldırı düzenlenmişti; BCA 030.10. 3.74.4.

²¹BCA 030.10. 3.74.4.

²²Türkiye Cumhuriyeti'nde İç Ayaklanmalar, 1972: 385.

²³BCA 030. 10.111.744. 3.

saldırmışlardır.²⁴Jandarma kuvvetlerinin karşı koyması üzerine Şahan Aşireti Seyit Rıza'yı bırakarak hükümet kuvvetlerinin yanına geçince Seyit Rıza Kutu deresinde aşiret üyelerine şöyle bir konuşma yapmıştır; *Mevcut düşmanlıklarımız baki kalmak üzere birleşerek orduları topraklarımızdan uzaklaştıralım sonra aramızdaki düşmanlık devam eder.*²⁵Fakat o dönemde Seyit Rıza istediği gibi aşiretleri birleştirememişse de kendi kuvvetleriyle tacizlere devam etmiştir.

Bu bombardımandan bir gün sonraya ait 27 Nisan tarihli General Alpdoğan imzalı şifre;

1. *Pah ve Kahmut mıntıkası dün geceki eşkıya tecavüzlerini çokça zayıat verdirmek suretiyle defetti.*
2. *Bir süvari, bir piyade bölükleri ile Nazimiye'den getirilmiş 30 kişi bugün Pah'a intikal etti.*
3. *Mazgirt'te Acemilerden 40 kişilik bir kuvvet tenzik (düzenlendi) olundu.*
4. *Hozat'tan Mazgirt tarafına kuvvet naklini mahzurlu görüyorum. Her ihtimale karşı icabında Mazgirt, Sin, Hozat istikametlerinde kullanılmak üzere 17. Tümenle bir piyade taburu ile bir dağ bataryasının Pertek'e hemen ilerletilmesine yüksek emirlerini arz ve rica ederim.*²⁶Görüldüğü gibi hükümet bölgede kararlı bir tedip harekâtı uygulamaktadır. Harekât sonrasında gerektiğinde fazla şiddet kullanıldığı iddialarına neden olan harekâtın aynı gününün bir başka asayiş raporundan bir bölümü veriyoruz;

...Harçık garbındaki eşkıyanın cepheden geriye doğru çok miktarda ikişer kişi ile omuzda nakliyat yaptığı görülmüş ve nakledilen şeylerin elbise renklerinden yaralı ve ölü insan olduklarına hükmedilmiştir.

*Sabahleyin erken uçan keşif tayyaremiz ve müteakiben uçan üçlü filomuz makineli tüfek ve bomba ile müsademeye iştirak etmiştir.Siperlerimize düşen bombalarımızdan askerimiz zarar görmemiştir. Şimdiye kadar alınan malumattan iki şehit ve bir yaralımız ve altı hayvan zayıatımız vardır.*²⁷

Aynı günlerdeHoren isimli bir Ermeni bölge halkını isyana teşvik ettiği gerekçesiyle tutuklanmıştır.3 Mayıs 1937 tarihinde isyan daha çok büyümeden Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ilk tepkisini göstermiş ve Türk Hava Kuvvetleri uçakları aşiret reislerinin toplantıda olduğu Keçikesen köyünü bombalamışlardır.Bu bombalamaya ilk kadın savaş uçağı pilotu Sabiha Gökçen de katılmıştır.²⁸

²⁴Kurun Gazetesi, 13 Eylül 1937.

²⁵Kurun Gazetesi, 13 Eylül 1937.

²⁶BCA 030. 10.111.744. 3.

²⁷BCA 030. 10.111.744. 3.

²⁸Tan Gazetesi, 15 Haziran 1937. Sabiha Gökçen Harekâtı Atatürk'le Bir Ömür ismini verdiği anılarında şöyle anlatmıştır; 1 Mayıs 1937 günü Elazığ Vertetik alanına indik.Karargâhımız orası idi.Harekâtı Diyarbakır Alay Komutanı Feysi Uçaner idare ediyordu.Bizim bölüğümüz takviye için istenmişti. Gelen bölükte benim de bulunduğumu öğrenen o

İsyanı Avrupa ülkeleri destekler nitelikte yayınlar yapmışlar, Londra Radyosu *Kürtlük Timsali Bir İsyân* olarak duyurmuştur.²⁹

İsyanın başlarında 30.000 civarında olan isyancıların sayısı Hükümetin kararlı tutumuyla bir anda çözülmüş ve sayıca azalmıştır. Havadan gerçekleştirilen bombardımana karadan destek olunmadığı için isyan genişlemiştir.³⁰

İsyan çıkan bölgeyi denetlemek üzere Başbakan İsmet İnönü bir doğu gezisine çıkmayı uygun görmüş ve 18 Haziran 1937 tarihinde, Genelkurmay Başkanı'na bir şifre göndererek bu seyahatte yanında olmasını istemiştir.³¹ Ayrıca Sağlık Bakanı Refik Saydam, Millî Savunma Bakanı Kazım Özalp ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Naci Tınaz ve çeşitli subaylar İsmet İnönü'nün Genelkurmay Başkanlığı'na yazdığı yazıya göre toplam 13 kişi seyahate çıkmışlardır.³²

Gezinin amacı tedip harekâtını yakından tetkik etmektir. Tunceli Valisi ve Komutan Alpdoğan İsmet Paşa'nın gezisini Genelkurmay Başkanlığı'na; *Başvekil İnönü bugün 20-6-37 saat 7.30 da Elaziz'den hareket Mazgirt ve şehir mıntıkasında tatbikat yaptıktan sonra Elaziz'e avdet buyurmuşlardır* şeklinde haber vermiştir.³³

İsmet İnönü bölgede ıslah programını halka şöyle duyurmuştur;

*Ağalık, derebeylik, şeyhlik kaldırılacak zorbaların mallarına el konulacak, Dersim'e yol, köprü, okul yapılacak, askerlik ve vergi düzene konulacak, Dersim'i ekşiya yatağı haline getirenler batı vilayetlerine gönderilecek, Dersim tamamen boşaltılacak ve burada Bakanlar Kurulu izni olmadan kimse oturamayacak, memleketin çeşitli yerlerine yerleştirilen Dersimliler ev ev dağıtılacaktır.*³⁴

tarihte ordu müfettişi olarak orada bulunan paşa ile eşi beni karşılamaya gelmişlerdi. Harekâta katılan tek genç kız bendim. Üstelik de bunu bir havacı olarak yapıyordum. Bu nedenle paşalar beni kendi evlerinde konuk ettiler. Arkadaşlarım ise özel hazırlanmış lojmanlara alındılar. Bu lojmanlar ve çadırlar havaalanının hemen yanında bulunuyordu. O gece geç saatlere kadar Dersim'deki olaylar üzerinde duruldu. Üst rütbeli subayların hepsi aynı kanıda idiler: «Bu ayaklanmayı çok küçük bir topluluk kendi çıkarları için yapmışlardı.. Ulusumuzu bölmek, bu arada henüz yeni yeni kendine gelmekte olan genç Türkiye'yi yeniden büyük bir tehlikenin içine atarak parçalamanın yollarını aramak, yabancı devletlerle işbirliği yaparak kendi kötü ve çirkin emellerine erişmek!» Buna hiç kimse uzak kalamazdı kuşkusuz. Ulusal Kurtuluş Savaşı gibi bir tarih destanı yazan, bu uğurda hiçbir özveriden çekinmeyen, kendi topraklarının sınırlarını kani ile çizen bir ulusu bölmeye, onu yeniden bir serüvene sürüklemeye hiçbir güç yetmeyecekti.. Biz havacılar olarak olayı kökünden kazıyacığımızı inanıyor, bunu arkadaşlarımıza söylüyorduk. Karacıların da yüzlerinde, gözlerinde aynı inanç, aynı iman pırıl pırıl yaşıyordu.. Onlar daha düne kadar topsuz, tüfeksiz, aç, susuz düşmanla göğüs göğse savaşmışlar, bir büyük Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuşlardı. Şehitlerimizin kani hâlâ topraklarımızın üstünde bir buhurdan gibi tütüyor, bize ne yapmamız gerektiğini hatırlatıyordu. Bkz. Gökçen, 1996: 111-126.

²⁹ Akgül, 1998: 287.

³⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Haziran 1937.

³¹ ATASE, K. 37, K. 113, F. 22-7; *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Haziran 1937.

³² ATASE, K. 37, K. 113, F. 22-8.

³³ ATASE, K. 37, K. 113, F. 22-3.

³⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17, Haziran 1937.

Daha sonra Elazığ'dan Sivas, Kayseri istikametiyle Ankara'ya dönmüştür.³⁵ Haziran ayı tedip harekâtının yoğunlaştığı, çatışmaların arttığı bir dönem olmuştur. Bu ay içinde yapılan isyanı bastırma faaliyetlerine bir örnek teşkil etmesi bakımından Dördüncü Umum Müfettişliği'nin 22 Haziran tarihli şifresinin bir bölümünü veriyoruz;

*Amutka'ya doğru taarruz eden Seyyar Jandarma Alayı, şiddetli müsademelerden sonra bugün saat 8:30 da Amutka Köyü'nü işgal etmiş ve yakmıştır. Kahramanca birçok gün sebat ve müdafaa gösteren karakol efradı ve karakola iltica edenler sevinç ve Atatürk'e derin bağlılık ve minnet ve şükran duyguları içinde Alay'a ilhak etmişlerdir. Bu gece yapılan müsademede üç er şehit, iki er yaralıdır. Haydutların kaçamadıkları 20 ceset görülmüştür.*³⁶

24 Haziran'dan başlayarak isyan edenlerin köyleri yakılmış, isyancılara büyük zayıat verdirilmiştir. Çatışmaların 26-27-28-29 Haziran günlerinde şiddetle devam ettiğini dönemin gazetelerinden öğreniyoruz. Bu tarihlerde Hükümetin sert tutumundan dolayı teslim olanların sayısı artmıştır.³⁷

Güçlerini giderek kaybeden isyancılar Seyid Rıza'nın idaresinde Kutu Deresi, Kızıldağ ve Sultanbaba Dağları'na sığınmaya çalışırken, bu arada Roznaklı Kamer, Demenanlı Cebrail, Yusufanlı Ağdatlı Kamer, Kureyşanlı Hasso Seydo, Bahtiyar aşiretinden Şahin yakalanarak Elâzığ'a mahkemeye sevk edilmişlerdir.³⁸ Gittikçe sıkışan Seyit Rıza da küçük oğlu Hüseyin'den sonra diğer oğlu Hasan'ın da 17 Ağustos'ta teslim olması ve ardından sağ kolu Ali Şir'in 26 Ağustos'ta öldürülmesiyle yanında iki kişiyle birlikte³⁹ 10 Eylül 1937 tarihinde silahsız olarak teslim olmuştur. İlk sorgusu Erzincan'da yapılan Seyit Rıza asıl sorgusu için Elazığ'a gönderilmiştir.⁴⁰

Böylece 1937 yılının Mart ayında başlayan Dersim İsyanı Eylül ayında sona ermiştir. Tunceli Ağır Ceza Mahkemesi'nde başlayan mahkeme 15 Kasım'da sonuçlanmış, 11 kişi idama, 33 kişi de ağır hapse mahkûm olmuştur. İdam mahkûmlarından 4'ünün çok yaşlı olmaları sebebiyle ölüm cezaları 30'ar yıl hapse çevrilmiştir. İdam mahkûmlarından Seyit Rıza, oğlu Hüseyin, Kureşanlı Aşireti Reisi Hasso Seydo, Yusufanlı Aşireti Reisi Kamer oğlu Fındık, Demenanlı Aşireti Reisi Cebrailoğlu Hasan, Kureyşanlı Ulukiyeoğlu Hasan ve Mirzaoğlu Ali idam cezası almış ve cezaları aynı gün infaz edilmiştir.

Bu harekâtın sona ermesinden sonra Kasım ayında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk bir doğu gezisine çıkmıştır.⁴¹ 14 Kasım tarihinde Malatya'yı ziyaret etmiş⁴² ardından

³⁵ATASE, K. 37, K. 113, F. 22.

³⁶BCA 030. 10. 111. 744. 3.

³⁷Ulus Gazetesi, 28-29 Haziran 1937, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Haziran 1937.

³⁸Çay, 2010: 346.

³⁹Cumhuriyet Gazetesi, 13 Temmuz 1937.

⁴⁰Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, 1972: 407.

⁴¹ATASE, K. 37, D. 113, F. 4.

⁴²ATASE, K. 37, K. 113, F. 4-1.

Elazığ ve Diyarbakır'a geçmiştir.⁴³Fakat Dâhiliye Vekâleti'nce Dördüncü Umum Müfettişliği'ne bildirilen Tunceli gezisi iptal edilmiştir.⁴⁴

1937 yılında yaşanan ayaklanmada askerî kuvvetler tarafından yakalanamayan asi gruplar olmuştur. Bu gruplardan Kör Abbas ve Baluşağı Aşiretlerine mensup bir çetenin 2 Ocak 1938 tarihinde asker kaçaklarını arayan bir jandarma birliğini Kalan mıntıkasında pusuya düşürerek şehit etmeleri, bu olayı takiben Mercan deresine inan grupların buradaki karakolu basmaları ve iki er şehit etmeleri 1938 *İkinci Dersim Harekâtı*'nın başlamasına neden olmuştur.

Dördüncü Umum Müfettişliği hem 1937 yılında yapılan harekâtı sağlamlaştırma hem de yeni problemlerin çıkmasına engel olmak için 1938 yazında da tenkil ve tedip harekâtı ardından son olarak da bir *tarama harekâtı* düzenleyerek bölgenin tamamen arındırılmasını istiyordu.

1938 yılı yazının Tunceli Harekâtı iki aşamadan oluşmaktaydı. Birinci aşamada Dördüncü Umum Müfettişliği birlikleri, 1937 yılında yapıldığı gibi tedip ve tenkile devam edecekler ardından Ağustos ayında Üçüncü Ordu tarama faaliyeti yaparak operasyon bitirilecekti.

Haziran ayında harekâtın başlatılması için çalışmalar tamamlanmış ve ardından Kalan bölgesi kuşatılmıştır. Bir yandan kara harekâtı yapılırken diğer yandan da havadan bombardıman devam etmiştir. Kutu Deresi ve Tez Dağı civarı bombaların hedefi olmuştur.Burada önemli bir noktayı ise Uluğ'un aktarmasıyla öğreniyoruz, 1937 yılında çıkan isyan ve kargaşaya 1926 yılında ayaklanan ve tedibe uğrayan aşiretler katılmamış ve sükûnetlerini korumuşlardır.⁴⁵

1938 yılının Temmuz ayı da şiddetli operasyonlarla geçmiş anılan aşiret üyeleri dağlara, mağaralara saklanmaya çalışmışlarsa da çok geniş bir tarama harekâtı yapılmıştır.Ayrıca Dördüncü Umum Müfettişlik halkı uyarmak amacıyla zaman zaman uçakla isyancıların buldukları bölgelere bildiriler dağıtmıştır. 1 Temmuz 1938 bildirisi özetle şöyledir;

İsyancıların etrafının çevrildiği ve hükümete dehalet etmekten başka çarelerinin kalmadığı, dehalet edenlerin hayatlarının kurtulacağı ve etmeyenlerin sonuna kadar takip edilerek herhalde ele geçirilecekleri yazmaktadır.⁴⁶1 Ağustos 1938 tarihine kadar yapılan operasyonda Dördüncü Umum Müfettişliği'nin verdiği bilgiye göre, 13 subay, 162 er yaralı ve 104 er şehittir.⁴⁷

Ağustos ayının başında Dördüncü Umum Müfettişliği'nin bölgede yaptığı iki cezalandırma harekâtından sonra girilmemiş hiçbir yerin bırakılmaması amacıyla 3. Ordu tarama harekâtına başlamıştır.

3. Ordu Müfettişliği'nden Genelkurmay Başkanlığına yazılan 10 Temmuz 1938 tarihli belgeye göre sözü edilen bu tarama 3 safhalı olarak planlanmıştır, 1.safhada 2. ve 3. safhalara

⁴³ATASE, K. 37, K. 113, F. 4-3, ATASE, K. 37, K. 113, F. 6.

⁴⁴ATASE, K. 37, K. 113, F. 5.

⁴⁵Uluğ,1997:188.

⁴⁶*Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, 1972: 433.

⁴⁷*Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, 1972; 441.

katılacak olan kıtalar 14 Ağustos tarihine kadar hazırlanarak garnizonlarından hareket edeceklerdir. Plana göre 10 gün süreceği tahmin edilen tarama ve tedip safhasını müteakip 2.safhaya intikal için Zafer Bayramı ve ordunun toparlanması ile 3 Eylül 1938 tarihinde operasyonun 2. safhasının başlaması kararlaştırılmıştır. 3 gün sürecek olan 2.safhadan sonra üç gün dinlenme molası verilecek ardından 3. safhaya geçilecektir. 15 Eylül 1938 tarihi 3.safhanın 1. günü olarak tespit edilmiştir. Urfa-Gaziantep hattına da intikal süreleriyle birlikte bu safha da 20 gün tahmin edilmiştir.⁴⁸

Bu belgeden öğrendiğimize göre operasyon özetle Ağustos ayının başında başlayarak planlandığı gibi Eylül ayının ortalarında sona erecektir.Fakat bazı kaynaklarda Ağustos ayında sürdürülen faaliyetten gerekli verim alınamadığı için bu harekâtın uzatıldığı yazılmaktadır.Fakat 3. Ordunun Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği plana göre operasyon planlandığı şekil ve tarihlerde sona ermiştir.

Hükümet Tunceli'de yakalanmadık bir asi bile bırakmamakta kararlıdır. Operasyon başlamadan önce 24 Temmuz 1938 tarihinde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Üçüncü ve Dördüncü Umum Müfettişlikleri'ne şu şifreyi göndermiştir;

...10 Ağustos 1938 sabahı başlayarak 10 gün devam edecek olan Dersim'deki tarama harekâtında gerek harekât esnasında gerek harekât başlamadan evvel bu bölgeden kaçarak taramadan yakasını kurtarmak isteyen haydutlarla ailelerinin vilayetiniz mıntıkasına geçmeleri ve bunların daha ziyade yayla, dağlardaki münferit dam ve komlarda saklanmaları ihtimali çok muhtemeldir.

*Vilayetler mıntıkları dâhilinde bu hususa ait her türlü tedbir alınmakla beraber istihbarata da önem vererek kaçakların yakalattırılmaları ve bunların esas köylerine dâhil bulunduğu belge komutanlıklarına teslim edilmeleri lazımdır...*⁴⁹

Hükümet bir yandan Üçüncü Ordu'ya tarama harekâtı yaptırırken diğer yandan da Tunceli'nin merkezinde gövde gösterisi yapılacaktır. Vali Komutan General Alpdoğan'ın Elazığ, Tunceli, Erzincan ve Bingöl'e gönderdiği imzalı bir şifre;

*...3. ordu Elazığ ovasındaki manevrasının büyük geçit resmi Ağustos'un 31'inde yapılacaktır. Ordumuzun süvari ve piyade tümenler ile zırhlı ve motorlu kıtaların ve çok miktarda hava kuvvetleri, Genelkurmay Başkanımızın önünden geçeceklerdir. Şimdiye kadar bu mıntikalarda hiç görülmemiş muazzam bir manzara ve bayram teşkil edecek olan işbu geçit resmini Ordumuzun satvet ve intizamını görmek üzere hal ve vaziyetleri müsait insanlardan çok miktarının Elâzığ'a gelmelerini müsaade ve teşvik etmelerini rica ederim.*⁵⁰

⁴⁸ATASE, Klasör, 30, Gömlek 320, Fihrist, 14-5

⁴⁹ATASE, Klasör, 30, Gömlek 347, Fihrist 9-1.

⁵⁰ATASE, Klasör, 30, Gömlek 347, Fihrist 2-31.

Planlandığı gibi Ağustos ayının sonunda harekâtın ilk safhası bitmiş ve 21 Ağustos günü Tunceli vilayetindeki emir komuta 3. Ordu'dan Dördüncü Umum Müfettişliği'ne geçmiştir Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak imzalı şifreye göre o gün bölgedeki muhafaza, emniyet ve asayiş kuvvetleri şunlardır,

İkinci Seyyar Jandarma Taburu Nazimiye'de

Dokuzuncu Seyyar Jandarma Taburu Mameki'de

Üçüncü Seyyar Jandarma Taburu Pülümür'de

Seyyar Jandarma Alayı ve iki tabur ile Hozat'ta bir tabur, Çemişkezek'te

Müfettişlik Muhafız Takımı ile Tank ve Köprücü Müfrezeleri Pertek köprü başında

Seyyar hastane Hozat'ta

Üç tayyareden mürekkep bir grup Vertetil tayyare meydanında.⁵¹

Genelkurmay Başkanlığı'nın 23 Ağustos tarihli şifresine göre de operasyonun 2. safhası da bu tarihte bitirilmiş, fakat 62. Piyade Alayı şimdilik Elâziğ'da kalmıştır. 3. Ordu ise tatbikat yapmak üzere Gaziantep'e yola çıkmıştır.⁵²

10 Ağustosta başlayan 3.Ordu'nun son safhası da 3.Ordu Müfettişi Orgeneral Kazım Orbay'dan General Alpdoğan'a yazılan şifreye göre 16 Eylül 1938 tarih ve saat 00'da sona ermiştir.Ayrıca bu şifreden öğrendiğimize göre 1.ve 2. Ordu da bu harekâta destek vermiştir....*bir kısım birlikleriyle Haziran'ın ilk haftası ve mühim kısmı ile Temmuz'un son haftası içinde harekâta başlayan ve Eylül başından itibaren kısım kısım garnizonlarına dönen ve 8.Kolordu ve 3. Tümen ile de bu safhalara iştirakle üçüncü ordu silah arkadaşlarını şereflendiren ve çetin vazifeler alan1. ve 2. Ordu kitaları her safhada uzun yürüyüşlerde ve manevranın her hareketinde takdire şayan kabiliyet göstermiştir...*⁵³

Harekâtın başarıyla sonuçlanmasından sonra Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak 3. Orduya Orgeneral Kazım Orbay aracılığıyla takdirlerini sunmuştur⁵⁴ Ayrıca Orbay, Cumhurbaşkanı Atatürk'e harekâtın başarıyla bittiğini bildiren bir telgraf gönderdikten sonra Mustafa Kemal Atatürk de Genelkurmay Başkanlığı'na takdir yazısı yazmıştır;

Ordumuzun yüksek ve her vakit olduğu gibi milletin emniyetine cidden layık kıymet ve kudretle dolu manevrasının çok istifadeli safhalar göstererek bittiğini bildiren telgraflarınızı

⁵¹ATASE, Klasör, 30, Gömlek, 320, Fihrist 10-4.

⁵²ATASE, Klasör, 30, Gömlek, 320 Fihrist, 19-42.

⁵³ATASE, Klasör, 30, Gömlek, 320B, Fihrist, 17-3.

⁵⁴ATASE, Klasör, 30, Gömlek, 320B, Fihrist, 17.

aldım. Türk ordusunun yarattığı bu yıl dönümü günlerinde kalbim orduya karşı takdir ve şükran hisleriyle doludur...⁵⁵

Sonuç olarak Milli Mücadele esnasında temelleri atılmaya başlanan ve 1923 yılında Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte hız kazanan çok uluslu bir devlet yapısından çağın gereği olan Ulus-Devlet modeline geçilmiştir. Ülkede bir dizi değişimler yaşanmış, yeni bir yönetim şekli, yeni anayasa, yeni vatandaşlık kavramı, çağdaş devlet kurumları ve merkezi bir yönetim anlayışına geçilmiştir. Tüm bu değişiklikler Avrupa'da yaklaşık 200 yıllık bir süreçte ve kendi iç dinamikleriyle gerçekleşmişken Türkiye'de yönetim tarafından çok kısa zamana sığdırılmak zorunda kalınmıştır.

Ulus ve ulus-devlet oluşumu sürecinde tebaadan yurttaşa, yerelden ulusala, dinsellikten laikliğe, feodal toplumdaki kapitalist topluma doğru yaşanan dönüşümde ulusal devlet anlayışı; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun sosyal, kültürel, dini ve aşiret yapısı ile çelişmiş buna bağlı olarak Dersim Bölgesi'nde isyan çıkmıştır. Bu isyan Dördüncü Umum Müfettişliği ve Üçüncü Ordu Müfettişliği'nin katılımıyla bastırılmıştır. Fakat devletin, 1930'lu yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya uyguladığı politikanın fazla sertlik yanlısı olduğu özellikle isyanları bastırırken gereğinden fazla güç kullanıldığı şeklinde eleştirilmektedir. En çok Dersim İsyanının bastırılış biçimi eleştirilere maruz kalmıştır. Devlet o dönemde tehlikenin büyüklüğüne karşı önlemlerini de büyütüştür. Yani ulusal varlığa gelen tehdit ne kadar çoksa bunu bastırmak için kullanılan güç de onunla orantılı olmak zorundadır. Ancak merkezden uzakta çıkan bir isyanı bastırırken uygulanan yöntemde o isyanı bastırmakla görevli askeri yetkilinin sorumluluğu da göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir.

KAYNAKLAR

ATASE Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet arşivi
Cumhuriyet gazetesi
Kurun Gazetesi
Tan Gazetesi
Ulus Gazetesi

Akgül, Suat. (1991) *Yakın Tarihimize Dersim İsyanları ve Gerçekleri*, Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi-4, İstanbul.

Akyürekli, Mahmut. (2011), *Dersim Tedibi*, Kitap Yayınevi, Konya.

Çay, Abdülhalik. (2010), *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Dersimi, Nuri. (2004), *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, İstanbul.

Gökçen, Sabiha. (1996), *Atatürk'le Bir Ömür*, Hazırlayan: Oktay Verel. Basım Altın Kitaplar, İstanbul.

⁵⁵ATASE, Klasör, 30, Gömlek, 320B, Fihrist, 11-44.

Osmanlı Döneminde Dersim İsyancıları, (1937), Askeri 106 Sayılı Askeri Layiha, İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul.

Osmanlı Döneminde Dersim İsyancıları, Askeri 106 Sayılı Askeri Layiha.

T.C. Dâhiliye Vekâleti, *Jandarma Umum Komutanlığı Raporu*, 3. Ş. 1. Ks. Sayı 55058.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, (1972), Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Uluğ, Naşit. (2009), *Derebeyi ve Dersim*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Uluğ, Naşit. (1997), *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Kaynak Yayınları, İstanbul.